

SWETLANA MENGEL (HG.)

SLAVISCHE WORTBILDUNG IM VERGLEICH

SLAVICA VARIA HALENSIA

HERAUSGEGEBEN VON
ANGELA RICHTER UND SWETLANA MENGEL

MARTIN-LUTHER-UNIVERSITÄT HALLE-WITTENBERG

SVH = BAND 12

LIT

SWETLANA MENGEL (HG.)

SLAVISCHE WORTBILDUNG
IM VERGLEICH

THEORETISCHE UND PRAGMATISCHE ASPEKTE

LIT

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

ISBN 978-3-643-12750-1

© LIT VERLAG Dr. W. Hopf Berlin 2014

Verlagskontakt:

Fresnostr. 2 D-48159 Münster

Tel. +49 (0) 2 51-62 03 20 Fax +49 (0) 2 51-23 19 72

E-Mail: lit@lit-verlag.de <http://www.lit-verlag.de>

Auslieferung:

Deutschland: LIT Verlag Fresnostr. 2, D-48159 Münster

Tel. +49 (0) 2 51-620 32 22, Fax +49 (0) 2 51-922 60 99, E-Mail: vertrieb@lit-verlag.de

Österreich: Medienlogistik Pichler-ÖBZ, E-Mail: mlo@medien-logistik.at

E-Books sind erhältlich unter www.litwebshop.de

Inhaltsverzeichnis

Einführung

Swetlana Mengel 13

**I. Slavische Wortbildung im Lichte
verschiedener linguistischer Theorien** 17

Семантика и прагматика лексических единиц

в зеркале деривационных процессов

(Semantics and pragmatics of a word as mirrored by
derivational processes)

Зинаида Харитончик (Zinaida Kharitonchik) 17

За мястото и приложението на подходите

от значение към форма и от форма към значение

в славянските словообразователни изследвания

(About the place and application of the approaches from
the meaning to the form and from the form to the
meaning in the Slavic word-formation studies)

Юлия Балтова (Julija Baltova) 34

Підходи до вивчення семантики похідного слова:

українська дериватологічна школа в порівнянні

з іншими слов'янськими

(Approaches to study semantics of a loan-word:
comparison of the methods in Ukrainian
and other Slavic derivatologies)

Лариса Кислюк (Larysa Kysljuk) 47

Различити теоријски приступи префиксацији

у словенској творби речи

(Unterschiedliche theoretische Ansätze zur Beschreibung
der Präfigierung in der slavischen Wortbildung)

Рајна Драгићевић (Rajna Dragičević) 60

Национальные форманты-уникаты (Nationale Formanten-Unikate)	
Branko Tošović	73
Wortbildungsnester und konzeptuelle Frames (Словообразовательные гнезда и концептуальные фреймы)	
Alicja Nagórko	91
Besonderheiten der slavischen Wortbildung unter sprachhistorischen Aspekten (Особенности славянского словообразования в диахронно-историческом аспекте)	
Swetlana Mengel	104
Aspekty teoretyczne i pragmatyczne współczesnej słowiańskiej terminologii słowotwórczej (Theoretical and pragmatic aspects of building Slavic terminology in word formation)	
Zofia Rudnik-Karwatowa	129
Амбисемия в словообразовании (Ambisemie in der Wortbildung)	
Aleksander Kiklewicz	143
Словообразование как интерфейсный феномен (Word-formation as an interface phenomenon)	
Elizaveta Kotorova	163
II. Slavische Wortbildung in kontrastiver und komparativer Betrachtung	179
Perspektywy badań konfrontacyjnych słowotwórstwa (Perspektiven der kontrastiven Forschung im Bereich der Wortbildung)	
Krystyna Waszakowa	179

Агульныя праблемы супастаўляльнага вывучэння словаўтварэння славянскіх моў (Common problems comparative study of Slavic languages)	
Аляксандр Лукашанец (Aliaksandr Lukashanets)	201
Типологические универсалии славянского словообразования (Typologische Universalien der slavischen Wortbildung)	
Геннадий Николаев, Наталия Николаева (Gennadij Nikolaev, Natalija Nikolaeva)	218
Общеславянский фонд интернациональных словообразовательных морфем: теоретические и прагматические аспекты исследования (The Slavonic fund of international affixes: theoretical and pragmatic aspects of the study)	
Elena Koriakowcewa	234
Внутренняя динамика словообразовательных систем в близкородственных (славянских) языках: центробежное – центростремительное движение (Interne Dynamik der Derivationssysteme in slavischen Sprachen: Zentrifugale und zentripetale Tendenzen)	
Галина Нешименко (Galina Neščimenko)	251
Засади словотвірної категоризації лексики у міжслов'янських паралелях (Die Grundlagen der Wortbildungskategorisierung des Wortschatzes in interslavischen Parallelen)	
Євгенія Карпіловська (Jevgenija Karpilovs'ka)	272
Деривационный потенциал имен прилагательных: общность и многообразие (The derivational potential of adjectives: unity and variety)	
Василка Радева (Vasilka Radeva)	292

Безсуфиксни имена на жители (nomina habitatorum) в славянските езици (Suffixless inhabitants nouns [nomina habitatorum] in the Slavic languages) Цветанка Аврамова (Tsvetanka Avramova)	305
Принципы контрастивных исследований социолектной деривации (Principles of contrastive research in sociolect derivation) Елена Лукашанец (Elena Lukashanets)	321
Взаємозв'язки різнорівневих похідних одиниць мови як критерій їх зіставлення (на матеріалі східнослов'янських і новогрецької мов) (Verbindungen zwischen motivierten Spracheinheiten unterschiedlicher Sprachebenen als Komparationskriterium [am Beispiel der ostslavischen Sprachen und des Neugriechischen]) Ніна Клименко (Nina Klymenko)	338
Словообразовательная мотивация русской лексики: соотношение между синхронией и диахронией, формально-семантические параллели с западноевропейскими языками (Motivational schemes in Russian lexical derivation between synchrony and diachrony, formal and semantics parallels with Western European languages) Serguei Sakhno	353
Греческо-славянские словообразовательные эквиваленты в переводах XIV века (Griechisch-slavische Wortbildungsäquivalente in den Übersetzungen des 14. Jahrhunderts) Лора Тасева (Lora Taseva)	370

Hypokoristika- und Honorifikativa-Bildungen in slavischen Übersetzungen des Berlaimont- Gesprächsbuchs (17. Jh.) (Уменьшительно-ласкательные и гоноративные [уважительно-почтительные] образования в славянских переводах «Бесед» Берлемона [XVII в.] Helmut Keipert	396
III. Slavische Wortbildung im Fokus von Einzelsprachen	417
Образование новых слов в русском языке: теоретические аспекты и когнитивно-дискурсивный анализ (Formation of new words in the Russian language: theoretical aspects and discourse analysis) Елена Петрухина (Elena Petrukhina)	417
Зборообразувањето како дел од македонската наука за јазикот од теоретски и прагматички аспект (Word formation as part of Macedonian science of language from theoretical and pragmatic aspects) Lidija Arizankovska	435
О комбинованој творби речи на фону других блиских назива (Zur kombinierten Wortbildung auf dem Hintergrund anderer nahe stehender Benennungsverfahren) Божо Ћорић (Božo Ćorić)	446
Hrvatsko rječoslovlje – između tradicije i novih potreba (Kroatische Wortbildung zwischen Tradition und neueren Tendenzen) Barbara Štebih Golub	462

<p>Tvorbena obilježja nomina agentis et professionis u savremenom bosanskom jeziku (Formative features of feminine nomina professionis in modern Bosnian language) Amela Šehović</p>	478
<p>Obrazilna konkurenčnost samostalniških istokorenskih sufikslnih sopomenk v novejši slovenski leksiki (Competitive suffixes in nominal same-root synonyms in recent Slovene lexis) Irena Stramljič Breznik</p>	494
<p>K současnému tvoření složených názvů osob v češtině (Contemporary Formation of Compound Personal Names in Czech) Ivana Bozděchová</p>	506
<p>Прагматические аспекты современного русского словообразования (Pragmatic aspects of the modern Russian word-building) Лариса Рацибурская (Larisa Raciburskaja)</p>	527
<p>Роль словообразования при маркировании социальной дистанции в обращении (Die Rolle der Wortbildungselemente bei Markierung sozialer Distanz im Anredeverhalten) Sergej Afonin</p>	540
<p>Powstawanie i zmiany funkcji polskiego przysłówka (Creation and functional changes of Polish adverbs) Krystyna Kleszczowa</p>	547

IV. Slavische Wortbildung im interdisziplinären Kontext	559
Lexika in der Wortbildung und Wortbildung in Lexika (Словари в словообразовании и словообразование в словарях)	
Renate Belentschikow	559
Деривационное гнездо как объект и модель в теории словообразования и практике лексикографирования (A derivational nest as an object and a model in the theory of word-formation)	
Алексей Никитевич (Aleksej Nikitevič)	576
Десять постулатов о принадлежности славянской аспектологии словообразованию и следствиях из этого для грамматики и лексикографии (Ten theses about Slavonic aspectology as a part of word-formation and consequences of that for grammar and lexicography)	
Игорь Милославский (Igor Miloslavskij)	590
Noch immer Wortbildung oder doch besser wieder Morphologie? (Все еще словообразование или все-таки лучше опять морфология?)	
Jochen Raecke	607
Die slavische Nominalphrase zwischen Wortbildung und Syntax (Славянские составные наименования между словообразованием и синтаксисом)	
Robert Hammel	622
Возможности словообразования в сфере выражения логических категорий (Potenzen der Wortbildung im Bereich logischer Kategorien)	
Ольга Ермакова (Olga Ermakova)	640

Словообразване и етимология (Word-formation and etymology)	
Ludwig Selimski	652
Трансформационна поезика (Transformationspoetik)	
Sergej Birjukov	665
Zu den Autorinnen und Autoren	675

Einführung

Das vorliegende Buch ist ein Gemeinschaftswerk mehrerer Autorinnen und Autoren, das in langjähriger Zusammenarbeit im Rahmen der Internationalen Kommission für slavische Wortbildung beim Internationalen Slavistenkomitee entstanden ist.

Das Hauptanliegen und die zentrale Idee des Projekts *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte* ist das Bestreben, die Spezifika der Wortbildung in den slavischen Sprachen, die sich in dieser Hinsicht von den anderen indogermanischen Sprachen unterscheiden, in der (sprach)wissenschaftlichen Öffentlichkeit zu erörtern und sie ihr nahe zu bringen. Der beabsichtigte Vergleich beinhaltet sowohl die kontrastive und komparative Betrachtung konkreter sprachlicher Erscheinungen in slavischen und nichtslavischen sowie innerhalb der slavischen Sprachen, als auch den Vergleich zum Teil unterschiedlicher theoretischer Ansätze und Herangehensweisen bei der Beschreibung der Wortbildungssysteme in slavischen und nichtslavischen Sprachen und der Stellung der Wortbildung im Sprachsystem. Es wird ein Versuch unternommen, die besagten Wortbildungsspezifika im Slavischen exemplarisch aus diachroner und synchroner Sicht zu beleuchten und ihre besondere Rolle auf der pragmatischen Ebene zu verdeutlichen.

Das zugrunde gelegte Konzept wird in vier thematisch spezialisierten Kapiteln realisiert: I. Slavische Wortbildung im Lichte verschiedener linguistischer Theorien, II. Slavische Wortbildung in kontrastiver und komparativer Betrachtung, III. Slavische Wortbildung im Fokus von Einzelsprachen, IV. Slavische Wortbildung im interdisziplinären Kontext. Dabei wird bei der Beschreibung von Wortbildungsphänomenen im Slavischen im I. Kapitel der Schwerpunkt auf unterschiedliche theoretische Analysemethoden und theoriebildende Ansätze gelegt. Im II. und III. Kapitel treten konkrete sprachliche Besonderheiten in den Vordergrund, die mittels sprachvergleichender und innersprachlicher Analysen vorgestellt werden. Das abschließende IV. Kapitel zeigt die Problematik der Stellung der Wortbildung im Sprachsystem auf, die nicht nur bei den Beschreibungen slavischer und nichtslavischer Sprachen keinen Konsensus findet, sondern auch innerhalb der linguistischen Teildisziplinen der Slavistik als umstritten gilt.

Die Inhalte der vier Kapitel sowie ihrer einzelnen Beiträge sind durch Querverbindungen vielfach miteinander verknüpft. So verweist beispielsweise die konkrete Thematik der einzelnen Beiträge im IV. Kapitel, die bestimmte Phänomene der slavischen Wortbildung in der Lexik

(Belentschikow, Nikitevič), Morphologie (Raecke) oder Syntax (Hammel) verorten, bzw. sie mit der Ethymologie (Selimski), der pragmatischen Poetik (Burjukov) sowie der Logik (Ermakova) verbinden, auf den im abschließenden Beitrag des I. Kapitels geäußerten allgemeinen theoretischen Gedanken über die Wortbildung als ein *interface phenomenon* (Kotorova). Parallel findet im IV. Kapitel eine kontroverse Diskussion über die Zugehörigkeit bestimmter sprachlicher Erscheinungen zur Wortbildung oder zur Morphologie in den Beiträgen von I. Miloslavskij und Jo. Raecke statt. Die zentrale Stellung der Derivation in der slavischen Wortbildung wird aus synchroner (Kharitonchik) und diachroner (Mengel) Sicht im I. Kapitel beleuchtet und in mehreren Beiträgen des II. Kapitels auf der Grundlage des konkreten sprachlichen Materials (Karpilovs'ka, Klymenko, Sakhno) sprachvergleichend verifiziert. Unter diesem Gesichtspunkt wird die spezielle Rolle der Wortbildungsaffixe im Slavischen vorgestellt, u.a. aus der allgemein-theoretischen (Dragičević, Tošović – I. Kapitel), universal-slavischen (Nikolaev / Nikolaeva, Koriakowcewa, Neščimenko, Avramova – II. Kapitel) und (kontrastiv-)pragmatischen Sicht im diachronen (Taseva, Keipert – II. Kapitel) sowie synchronen (Radeva – II. Kapitel; Raciburskaja, Afonin – III. Kapitel) Aspekt. Die unterschiedlichen Herangehensweisen an die Analyse der abgeleiteten bzw. motivierten Wörter werden sowohl im allgemeinen Rahmen des reziproken Verhältnisses zwischen Form und Bedeutung (Baltova, Kiklewicz), als auch aus der Sicht der einzelnen derivatologischen Schulen (Kysljuk) im I. Kapitel sowie anhand der Beschreibung einzelner Phänomene, wie z.B. des Wortbildungsnetzes (Nagórko, Nikitevič, Petrukhina), in den Kapiteln I., IV. und III. vorgestellt. Dieses Präsentationsmuster wird auch bei der Darlegung der Problematik des innerslavischen Sprachvergleiches in der Wortbildung beibehalten: Diese wird sowohl aus der Sicht unterschiedlicher allgemein-theoretischer Ansätze (Waszakowa, A. Lukashanets – II. Kapitel), als auch anhand konkreter Sprachvarietäten – der (Wortbildungs)Terminologie (Rudnik-Karwatowa – I. Kapitel) bzw. der Soziolekte (E. Lukashanets – II. Kapitel) – beleuchtet. Die Beiträge im III. Kapitel, die sprachhistorischen (Kleszczowa) und gegenwärtigen Wortbildungsprozessen in einzelnen slavischen Sprachen gewidmet sind, zeichnet teilweise eine Verknüpfung durch einen konkreten gemeinsamen Untersuchungsgegenstand aus, z.B. die Bildung von Personenbezeichnungen (Šehović, Bozděchová, vgl. Avramova im II. Kapitel). Die meisten Beiträge dieses Kapitels beschäftigen sich jedoch gleichzeitig mit der Rolle der Wortbildung in den aktuellen Prozessen der Herausbildung neuerer slavischer Standardsprachen: Spezifische Wortbildungserscheinungen werden dabei aus der theoretischen und pragmatischen Perspektive

der Normbildung im Mazedonischen (Arizankovska), Serbischen (Ćorić), Kroatischen (Štebih Golub), Bosnischen (Šehović) und Slowenischen (Stramljič Breznik) betrachtet.

Die Entscheidung, Teile des Buches im Sinne der slavistischen Tradition in slavischen Sprachen – darunter in mehreren jüngeren slavischen Standardsprachen – zu verfassen, widerspricht aus unserer Sicht nicht dem Hauptanliegen des Projekts. Eine kurze Zusammenfassung in deutscher oder englischer Sprache, die jedem solcher Beiträge vorangestellt wird, erlaubt dem Leser, die Gesamtproblematik zu erfassen. Bei besonderem Interesse besteht die Möglichkeit des persönlichen Kontakts zu den Autoren: Ihre Kontaktadressen befinden sich am Ende des Buches.

Die Gestaltung der Druckvorlage besorgten Tatjana Chelbaeva, Anna Jouravel und Jurij Trofimov, wofür ihnen an dieser Stelle ganz herzlich gedankt sei. Ich danke auch allen Autorinnen und Autoren, die die Korrektur ihrer eigenen Beiträge in der für den Druck formatierten Endfassung noch ein Mal gelesen haben. Mein aufrichtiger Dank gilt ebenfalls der Deutschen Forschungsgemeinschaft: Ihre finanzielle Unterstützung hat die 15. Internationale Konferenz der Kommission für slavische Wortbildung vom 11. bis 15. Mai 2014 in Lutherstadt Wittenberg ermöglicht, die u.a. der letzten Besprechung der Inhalte des vorliegenden Buches diente.

Swetlana Mengel

Halle a.d. Saale, im Dezember 2014

**Підходи до вивчення семантики похідного слова:
українська дериватологічна школа в порівнянні
з іншими слов'янськими**

Лариса Кислюк

Slavic, particularly Ukrainian, derivatology has developed a substantial theoretical and practical technique to study semantic of a derivative word within the net approach. It is presented in papers by A.N. Tihonov, A.I. Shyrshov, I.I. Kovalyk, I.S. Kozyryeva, N.F. Klymenko, Kh. Yadats'ka, M. Skarzhyns'ky, Ye.A. Karpilovs'ka and others. There is a set of word-formative and root dictionaries of the net type for many Slavic languages.

To clear out the peculiarities of the word ordering in nests of various types in synchronic manner remains one of the controversial points, in particular, if the processes of active word formation should be taken into account for novel derivative lexis. New lexis is considered in the nests of three types: word-formative, root, and mixed (root and word-formative). New loanwords in mutual correlation relationship are added to root nests. Existence of mixed nests, which consist of structure root and word-formative nests, is considered to be the indicator of lingvodynamics.

This study presents the analysis of the form, semantics and functions of new words on the basis of modern Ukrainian in the one of three types of nests. The dynamics of nests is revealed in composition and processes of changing their belonging to one of three types.

У слов'янській та зокрема в українській дериватології напрацьовано вагомий теоретичний і практичний апарат вивчення семантики похідного слова в межах гніздового підходу. Це передусім праці І.І. Ковалика, О.М. Тихонова, І.О. Ширшова, І.С. Козирєва, Н.Ф. Клименко, Х.Я дацької, М. Скаржинського, Є.А. Карпіловської та ін.

На сьогодні видано низку словотвірних та кореневих словників гніздового типу для багатьох слов'янських мов¹.

¹ Тихонов А.Н., 1985, Словообразовательный словарь русского языка, т.1-2, Москва; Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopols-

*In: Svetlana Mengel (Hg.). Slavische Wortbildung im Vergleich.
Theoretische und pragmatische Aspekte.
Berlin 2014.*

Дослідження І.І. Ковалика в теоретичній дериватології, його погляди на роль кореня у словотворенні створили ґрунт для подальших студій українських дериватологів у цьому напрямку. Особливого значення вчений надавав семантичним процесам у дериваційних актах на кожному ступені словотворення: «У словотвірному гнізді в ході творення похідних дериватів від твірних слів у семантико-словотвірній сітці можуть мати місце накладання і знімання сем чи семем, тобто семізація і десемізація, а то й відповідні накладання додаткових сем при збереженні наявних сем та семем твірних слів» (Ковалик 2007, 351). Він розробив методику аналізу відношень між компонентами словотвірного гнізда як явищ семізації і десемізації й подав зразок опису семантичних відношень між його компонентами на прикладі словотвірного гнізда з коренем *зелен-*. Використання такої методики допомагає розкрити формально-семантичну структуру словотвірного гнізда в динаміці, виявляючи всі особливості перетворень значень на кожному кроці деривації.

Вивченню лексичної та словотвірної семантики присвячено докторську монографію Н.Ф. Клименко «Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові», пошукам засобів і способів моделювання взаємозв'язків лексичної і словотвірної семантики слів різної формальної будови – розділ «Структура лексико-семантичного поля» у монографії «Формалізовані основи семантичної класифікації лексики», де змодельовано структуру лексико-семантичного поля, яке утворюють дієслова з об'єднувальною семою «ткання» в українській мові.

Активна діяльність дериватологів у цьому напрямку підтверджує важливість гніздового підходу для моделювання сучасного українського лексикону, зокрема вивчення семантики похідного слова. Адже у гніздах подано спільнокореневі та похідні слова в тих семантичних відношеннях, в яких вони перебувають у сучасному стані мови в синхронії. Власне сукупність кореневих, коренево-словотвірних та словотвірних гнізд становить одну з моделей лексикону. Саме таку новаторську модель сучасного українського лексикону – «об'єднання слів у гнізда різних типів за спільним коренем» за-

kiego, 2001-2004, t.1-4, Kraków; Карпіловська Є.А., 2002, Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями, Київ; Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., 2005, Шкільний словотвірний словник сучасної української мови, Київ; Sokolová M., Ološtiak M., Ivanová M. (red), 2005, Slovník koreňových morfév slovenčiny, Prešov та ін.

пропонувала Є.А. Карпіловська у «Кореневому гніздовому словнику української мови» (Карпіловська 2002, 5).

Однією з дискусійних проблем залишається з'ясування особливостей об'єднання слів у гнізда різних типів у синхронному аспекті, зокрема з урахуванням процесів активного творення нової похідної лексики, виявлення полімотивації похідних слів та полікореляції спільнокореневих непохідних слів із подільними основами. Актуальним є вивчення семантики новотворів у межах словотвірного гнізда з урахуванням особливостей засвоєння ними семантичного спектру твірного слова, зокрема явище повторної реалізації словотвірних моделей, описане О.П. Єрмаковою для російської мови (Єрмакова 1999, 239-242).

Нову лексику розглянуто у гніздах трьох типів: кореневі, коренево-словотвірні (мішані) та словотвірні у їхньому динамічному взаємозв'язку. Такі три типи дає запозичена лексика, засвідчуючи характер входження до системи мови-реципієнта. Для об'єднання слів у гнізда необхідно враховувати семантику кожного слова та характер семантичних зв'язків між спільнокореневими словами. У корневих гніздах слова пов'язані відношеннями кореляції за спільним коренем, у коренево-словотвірних – від деяких членів кореневого гнізда утворено словотвірні підгнізда; у словотвірних – слова упорядковані відношеннями похідності.

Об'єднання нової лексики у гнізда різних типів ґрунтується на синхронному підході до визначення морфемної та словотвірної структури слів та з'ясуванні наявності/відсутності мотиваційних відношень у гнізді.

Аналіз зроблено на матеріалі словників: «Кореневого гніздового словника української мови» Є.А. Карпіловської (2002), «Шкільного словотвірного словника» Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк (2005), укладених на основі комп'ютерного «Морфемно-словотвірного фонду української мови» обсягом понад 170 тис. слів, який базується на найавторитетніших словниках літературної мови, виданих до 1991 року, та додатка «Коренево-гніздовий словник запозичень з англійської та німецької мов» до дисертаційного дослідження Л.П. Кислюк «Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові» (2000), сформованого на базі словників іншомовних слів (за часовий проміжок 1932-1999 років). Для порівняння наповнення гнізд використано матеріали ідеографічного словника нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко,

В.І. Критської, Т.К. Пуздиревої, Ю.В. Романюк (2013), укладеного на базі комп'ютерного фонду інновацій (КФІ) за даними сучасних українськомовних друкованих та електронних видань після 1991 року та індексу нових слів до монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк (2008).

Матеріал виявляє внутрішню динаміку кількісного та семантичного наповнення гнізд, процеси переформатування їх належності до одного з названих трьох типів гнізд. Оскільки нас цікавить активна нова лексика, то зовнішню динаміку розглядаємо односпрямовано: від кореневих до коренево-словотвірних гнізд. Вона пов'язана з процесами засвоєння іншомовної лексики системою української мови і демонструє підтримання у гніздах типологічних рис української словотвірної номінації, її самотність.

1. Перехід кореневих гнізд у коренево-словотвірні (мішані)

Таке переформатування супроводжується, як правило, одночасним збільшенням кореневого гнізда й появою словотвірного підгнізда чи декількох підгнізд. Причинами названого явища стають позамовні чинники – суспільні явища й потреби їх номінації. Покажемо це на прикладі запозичення *шоу*, яке не мало спільнокореневих слів (СІС 1985, 933), а пізніше з'явилися 3 члени кореневого гнізда: *шоу*, *шоу-бізнес*, *шоумен* (РУСИС 1999, 346) як адаптовані запозичення. Хоча основи **шоу-**, **бізнес-**, **-мен** набули морфемної подільності й стали новими активними твірними основами, однак немає підстав вважати лексеми *шоу-бізнес* та *шоумен* похідними, оскільки вони не утворені на українському мовному ґрунті, натомість вони стали твірними основами для інших похідних. Гніздо трансформувалося у коренево-словотвірне й поповнилося новими дериватами: за різними даними наповнення гнізда становило 31 одиницю (Клименко та ін. 2008, 269-270), потім 34 одиниці – члени кореневого та словотвірного підгнізда (АРСУН 2014, 356-360, 387-388). Відбувається постійне кількісне зростання гнізда.

Нові запозичення, які перебувають у відношеннях взаємної кореляції, поповнюють кореневі гнізда. За нашими даними воно містить 21 член кореневого гнізда (сигнал – незмінювані основи, наявність таких номінацій у словниках іншомовних слів): *шоу*, *шоу-бізнес*, *шоу-вумен*, *шоумен*, *шоу-рум*, *шоу-тайм*, *шоу-ток*, *аква-шоу*, *байк-шоу*, *боді-арт-шоу*, *гранд-шоу*, *дог-шоу*, *реаліті-шоу*, *ретро-*

шоу, ріелті-шоу, скетч-шоу, слайд-шоу, степ-шоу, ток-шоу, фаєр-шоу, фешн-шоу.

Коренево-словотвірне гніздо містить також 3 словотвірних підгнізда, з яких найчисленніше з базовим словом *шоу* містить 42 деривати, з яких 36 за формальними ознаками класифікуємо як юкстапозити з основою **шоу-** у препозиції (26 дериватів) та постпозиції (10 дериватів). Говорити про їхню похідність дозволяє класифікація таких слів як гібридних утворень, тобто поєднання основи **шоу-** з питомими або давно засвоєними запозиченими основами.

Аналіз семантики цих слів, зумовленої тісними зв'язками з синтаксисом, про що писали Ю.Л. Гінзбург, О.С. Кубрякова, Н.Ф. Клименко та ін. дослідники, виявляє складнощі у побудові перифраз. Словники іншомовних слів трактують *шоу* (з англ. – букв. ‘показ’) як ‘вистава, видовище’ (СІС 1985, 933), (РУСИС 1999, 346), останнім часом також у переносному значенні ‘про що-небудь, що привертає увагу, розраховане на зовнішній ефект’ (ССІС 2006, 756). У юкстапозитах, утворених за моделлю N+N, маємо уточнення стрижневого слова-категоризатора **шоу-**, яке можна трактувати як ‘вистава’: *шоу-балаган, шоу-балет, шоу-вистава, шоу-драма, шоу-захід, шоу-конкурс, шоу-матч, шоу-передача, шоу-програма, шоу-турнір, шоу-чемпіонат*. Тут відбувається профілювання вихідного поняття ‘шоу’. Такі неолексеми виступають як видові терміни на позначення різновидів шоу в системі шоу-бізнесу, індустрії розваг: *шоу-балаган, шоу-вистава, шоу-драма, шоу-турнір*.

Наступну групу похідних можна трактувати як ‘щось, що має відношення до шоу (в родовому відмінку)’ з різними семантичними нарощеннями – збірності: *шоу-група, шоу-імперія, шоу-індустрія, шоу-комплекс, шоу-проект, шоу-простір, шоу-ринок, шоу-сервіс, шоу-театр*, процесу: *шоу-огляд, шоу-продовження, шоу-турне*; особи: *шоу-зірка*, абстрактного поняття: *шоу-краса*, місця: *шоу-клас*. Основа **шоу-** у постпозиції також виконує роль родового поняття, де перша основа є видовим атрибутивним поняттям: *авіа-шоу, базар-свято-шоу, жарт-шоу, мотор-шоу, ретро-шоу, стриптиз-шоу*. За словотвірною моделлю вони наближені до композитів. На підтвердження маємо паралельне функціонування юкстапозитів і атрибутивних словосполучень (*авіа-шоу*: *авіаційне шоу, жарт-шоу*: *жартівливе шоу, комедійне шоу*), композитів і словосполучень (*велобайкшоу*: *велобайкове шоу, телешоу*: *телевізійне шоу*), запозичень і атрибутивних словосполучень (*аква-шоу* і *водне шоу, фаєр-шоу* і *вогняне шоу*). Позиція основи тут не впливає на її значення, як під-

твердження наведемо приклад паралельного функціонування *ток-шоу* і *шоу-ток* (які вважаємо запозиченнями, а не номінаціями, створеними на українському мовному ґрунті) з ідентичними значеннями: ***Ток-шоу*** – ***шоу-ток*** – *телевізійні жанри, що характеризуються, перш за все, такою рисою, як видовищність (КФІ). Похідні валентин-шоу, джентльмен-шоу, капітал-шоу, маппет-шоу, маски-шоу* вживаються як ергоніми – назви телевізійних передач.

Незмінюваність твірної основи **шоу-** створює перешкоди для появи композитів, яких у цьому під гнізді виявлено 5: *шоуманія, велобайкшоу, відеошоу, мегашоу, телешоу* та поодиноких афіксальних похідних як *шоубалетний*.

Запозичення *шоу-бізнес* формує підгніздо з дериватів – назв ознаки, утворених суфіксальним способом: *шоу-бізнесовий, шоу-бізовий* та усіченням – семантичний дублет: *шоу-біз. Шоумен*, належне до категорії назв особи, «обросло» двома прогнозованими дериватами – назвою моції та ознаки: *шоуменка, шоуменівський*. На позначення назв осіб використовують як запозичені лексеми *шоумен, шоу-вумен*, так і словосполучення *ведучий шоу* (стилістично нейтральні) або похідні *шоуменка* (стилістично марковані).

Отже, кореневе гніздо трансформувалося в коренево-словотвірне; кількісно зросло за рахунок членів як кореневого гнізда (незапозичень), так і за рахунок членів словотвірних підгнізд (новотворів). Незмінюваність лексеми *шоу* веде до кількісного збільшення гнізда за рахунок юкстапозитів, семантика яких є багатозначною, залежно від базового словосполучення, тобто від синтаксичної функції такого базового слова гнізда.

2. Перехід корневих гнізд у мішані внаслідок процесів неосемантизації

Явище неосемантизації, передусім вивчення англосемантизмів, є предметом уваги дериватологів у різних слов'янських мовах: А. Марковського, К. Вашакової у польській, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської в українській, Я. Кредатусової в словацькій тощо.

У семантичному розростанні словотвірних підгнізд, мотивованих неосемантизмами, визначальну роль відіграє давність, а, отже, граматична освоєність запозичення, яке раніше не виявляло словотвірної активності.

Латинізм *модератор* (від лат. *moderator* – ‘той, що стримує’) словники радянського часу подавали як технічний термін зі значен-

нями: «прилад у машині, що регулює її хід» (СЧС 1932, 266); «пристрій в музичних клавішних інструментах для приглушення звуку» (СІС 1985, 552) поруч із членом кореневого гнізда *модерато*. Нове повторне приховане запозичення *модератор* у значенні «особа, яка головує на певних публічних заходах» поруч зі значенням пристрою у музичних інструментах для приглушення звуку подає ССІС: «ведучий у кадрі телепередачі, який виконує функції коментатора, диктора та інтерв'юера» (ССІС 2006, 461). Матеріал КФІ засвідчує ширше розуміння цієї номінації, спричинене ширшим контекстом її уживання, пор.: *бути вмілим модератором етнокультурного процесу*.

Поява неосемантизмів, затребуваних мовною практикою суспільства, сприяє утворенню від них хвилі афіксальних похідних, а не юкстапозитів, як у гніздах від неозапозичень. У значенні 'особа, яка головує на певних публічних заходах' *модератор* входить у кореневе гніздо з *модерація*, де кожне з них формує словотвірне підгніздо: *модерація* → *модерувати, модерований, модерування, модератор* → *ведучий-модератор*. У цьому гнізді дієслово *модерувати* є мотивованим латинізмом *модерація*, яке нині конкурує з віддієслівним *модерування*.

Найактивніше вживається *модератор* у значенні користувача, який має ширші права порівняно зі звичайними користувачами на суспільних інтернет-ресурсах (чатах, форумах), наприклад, може стирати, редагувати чужі повідомлення, видаляти сторінки користувачів, обмежувати інших користувачів у правах редагування та перегляду сайту (банити), тобто стежити за дотриманням користувачами правил сайту. У зв'язку з активним розробленням цієї сфери послуг утворилося коренево-словотвірне гніздо новотворів: *модераторчик, модераторка, модераторський, модераторствувати, співмодераторствувати, модераторство, супермодератор, ведучий-модератор, колега-модератор; модерувати, модерований, модерування, модерація*.

У значенні пристрою *модератор* не виявляє високої активності й має один дериват *модераторний*.

Отже, внаслідок появи неосемантизмів маємо наявність трьох словотвірних гнізд, в яких необхідно розрізняти значення похідних. Відрізняються значення похідних дієслів *модерувати* і *модераторствувати*, конкурентних іменників *модерування, модерація* та *модераторство*. У похідних дієсловах наявна не лише множинність мотивації, але й належність до різних стилєвих реєстрів мови. Дієслово *модерувати* є стилістично нейтральним і вживається як

термін. Відповідно й віддієслівний іменник *модерування* вживають як термін, наприклад, «*професійне модерування в телефії*» на позначення процесу. Поняття *модерація* у літературі з проблем розвитку школи та підвищення кваліфікації використовують у кількох значеннях: як 'форма підвищення кваліфікації' та як 'сукупність методів для організації роботи зі слухачами'. Відіменникове дієслово *модераторствувати*, утворене за аналогією до *ораторствувати*, виявляється використаним як засіб експресії, мовної гри; те саме можна сказати й про *модераторство*, яке характеризує діяльність модератора, можливо, з негативною оцінкою. Цікавим також є розмежування прикметників *модераторський* та *модераторний*, перший вживається як ознака до людини-модератора (*модераторські права*), другий – стосовно модератора-пристрою (*модераторний механізм, модераторний тяж*).

3. Процеси розвитку коренево-словотвірних (мішаних) гнізд

Наявність мішаних гнізд, які поєднують структури кореневого та словотвірного гнізд і демонструють передусім розростання словотвірних підгнізд, можна розглядати як показник лінгводинаміки.

Для прикладу проаналізуємо зміни, які відбулися в структурі гнізда такого типу за останні 20 років.

Словники іншомовних слів 20 століття стабільно фіксували наявність двох запозичень *бізнес* та *бізнесмен* (СЧС 1932, 67), (СІС 1985, 115); (РУСИС 1999, 47)². Серед наукових термінів наприкінці 1990-х словники зафіксували по одному похідному від кожного з членів кореневого гнізда: *нафтобізнес* та *фермер-бізнесмен*. А виданий 2006 року «Сучасний словник іншомовних слів» подає **бізнес**- як 'частину складних слів, яка позначає явища, що стосуються сфери бізнесу, бізнесменів', засвідчуючи сплеск словотвірної активності основи: *бізнес-карта, бізнес-каталог, бізнес-клас, бізнес-план, бізнес-проект, бізнес-центр* (СІС 2006, 104), яка виконує роль категоризатора, родового поняття. Матеріали сучасної преси виявляють понад 50 членів коренево-словотвірного гнізда з коренем **-бізнес-** (АРСУН 2013, 363-364), за іншими даними – їх близько сотні (Клименко та ін. 2008, 267-269).

² Зауважимо, що О.М. Тихонов подавав *бізнесмен* як похідне від *бізнес* у «Словообразовательном словаре русского языка» (Тихонов 1985, 95).

Серед нових членів кореневого гнізда – *бізнес-бомонд, бізнес-вумен, бізнес-ланч, бізнес-леді, бізнес-омбудсмен, бізнес-портфоліо, медіа-бізнес, фешн-бізнес, фітнес-бізнес, шоу-бізнес, IT-бізнес*. Близько 8 десятків дериватів поповнили словотвірне гніздо від *бізнес*, і 9 дериватів – гніздо від *бізнесмен*: прогнозовані назви особи (демінутив та моція) та ознаки, суфіксальні *бізнесменчик, бізнесменка, бізнесменівський, бізнесменський* та юкстапозити *бізнесмен-пішохід, бізнесмен-рейдер, міністр-бізнесмен, очільник-бізнесмен, фермер-бізнесмен*, які уточнюють різновид діяльності бізнесмена.

Адаптованість основи до граматичної системи української мови спричинила розростання словотвірного гнізда від *бізнес* не лише за рахунок гібридних юкстапозитів, яких традиційно найбільше, переважно з основою у препозиції, але й за рахунок афіксальних та композитних похідних, що значно розширює наповненість гнізда за словотвірними категоріями та словотвірною семантикою. Це наявність категорійних значень дії, ознаки: *бізнесувати, бізнесовий* (і розгортання в ланцюжку: *бізнесово, бізнесово-владний, бізнесово-олігархічний, бізнесово-політичний, небізнесовий*; особи: *бізнесовець, бізнесюк* та опредметненої дії: *бізнесування*).

4. Особливості поповнення словотвірних гнізд

Нові деривати у словотвірних гніздах заповнюють наявні лакуни, що можливо спрогнозувати в межах словотвірних категорій.

Існує системно закладена вимога реалізації категорії дії, і для питомих дериватів логічним є словотвірно мотивований ланцюжок: *творити – творчий – творчість, уміти – умілий – умілість*. Натомість серед запозичень, де проникає, як правило, іменник, хоч і оформлений як похідний за правилами українського словотворення, дієслова відсутні, але потреба назвати дію залишається. Тому в Інтернет-комунікації, тобто у живій мовній практиці (але не в словниках) маємо утворені за регулярними зразками відіменні дієслова: *художничати (охудожнити, знехудожнити), итукувати, артистувати, артувати, креативувати*.

Реалізація категорії діяча, передбачена системно, реалізується теж послідовно, має похідні, утворені за аналогією, й зафіксовані в електронних ресурсах: *вправляльник, артовик, креативник та креатор*.

Послідовна поява новотворів категорії моції, утворена за регулярними словотвірними моделями, є характерною ознакою українсь-

кої словотвірної номінації, зумовленою системними вимогами української мови, але функціонують вони у мовній практиці: *творкиня, творчиня, мисткиня, креативниця, артовичка, спотворювачка*.

Інший тип поповнення словотвірних гнізд новотворами – повторне використання словотвірної моделі, про що писала О.П. Єрмакова: «Залежно від предметної або ознакової мотивації похідних повторна реалізація словотвірних моделей у сфері лексичної семантики породжує два протилежні явища: одні похідні за рахунок розширення кола денотатів стають багатозначними, інші, навпаки, з багатозначних стають однозначними» (Єрмакова 1999, 245).

Скажімо, відсубстантивне похідне *контрактник* можна трактувати як початок руху до однозначного ‘особи, яка здійснює діяльність відповідно до контракту’, де конкретне значення мотивоване галуззю діяльності (студент, військовий): [...] «*контрактники*» можуть перейти на платний факультет ВНЗ... (Д, 07.07.2006, 18); Такий плакат агітує записуватися в *контрактники* біля штабу гвардійської моторизованої бригади в Новограді-Волинському (ГУ, 20.05.2006, 1).

Ще одним способом появи новотворів у словотвірному гнізді є множинність мотивації, яка може призводити до появи омонімії у межах гнізда. Відсубстантивний дериват *аварійник*, утворений за моделлю N+-ник означає не лише ‘людину, яка ліквідує аварії, працівника аварійної служби’, а й ‘людину, яка навмисне створює аварії, аварійні ситуації на дорозі’: Є такий різновид людей – «*аварійники*». [...] їздять на іномарках, спеціально створюють аварійну ситуацію на дорозі й підставляються під удар, щоб потім зрубати з «винного» гроші. (сайт газети «Сім’я і дім», simya.com.ua, 21.06.2009). Новотвір *аварійник* у значенні ‘людина, яка мешкає в аварійному житлі’ уже треба розглядати як відад’єктивний дериват, утворений за моделлю A+ -ик: «[...] засідання громадської комісії райадміністрації з житлових питань (видано 20 ордерів: військово-службовцям – 4 ордери, 13 ордерів – *аварійникам* [...]» (Офіційний сайт міста Одеса, odessa.ua, 21.11.06).

5. Висновки

У межах кореневого підходу до вивчення семантики похідних на матеріалі нової лексики в сучасній українській мові, виявлено процеси

внутрішньої та зовнішньої динаміки, які стосуються гнізд трьох типів: кореневих, коренево-словотвірних (мішаних) та словотвірних.

Внутрішня динаміка гнізд має свої особливості.

- 1) Коренево-словотвірні гнізда поділяємо на три різновиди, кожен із яких має особливості наповнення словотвірних підгнізд залежно від давності запозичення та його граматичної адаптованості. Словотвірні підгнізда:
 - утворені від неозапозичень зростають за рахунок юкстапозитів, значення яких можна трактувати по-різному, залежно від їхньої синтаксичної інтерпретації;
 - утворені від давніх запозичень зростають за рахунок гібридних юкстапозитів, яких традиційно найбільше, та афіксальних і композитних похідних, що значно розширює спектр наповнення гнізда за словотвірними категоріями та словотвірною семантикою;
 - утворені від неосемантизмів, затребуваних мовною практикою суспільства, поповнюються передусім афіксальними похідними.
- 2) Словотвірні гнізда поповнюються новотворами за рахунок:
 - заповнення лакун у межах можливих словотвірних категорій, які можна спрогнозувати;
 - повторного використання словотвірних моделей;
 - множинності мотивації, яка може призводити до появи омонімів у межах гнізда.

Зовнішня динаміка полягає у переформатуванні кореневих гнізд у мішані – коренево-словотвірні, що розглядаємо як вияв лінгводи-наміки у синхронії та підтримання у гніздах типологічних рис української словотвірної номінації, її самобуніть.

Література

- Гинзбург 1979: Е.Л. Гинзбург, Словообразование и синтаксис. Москва.
- Земская 2002: Е.А. Земская, Специфика семантики и комбинаторики производства слов-гибридов. S. Mengel (Hrsg.). Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. Münster - London - Hamburg, 157-169.
- Ермакова 1999: О.П. Ермакова, Влияние идиоматичности семантики производных слов на повторную реализацию словообразовательных моделей в русском именном словообразовании последних десятилетий (к проблеме взаимодействия словообразования и лексики). Новые пути изучения словообразования славянских языков. 2-е заседание Междунар. комиссии по славянскому словообразованию. Magdeburg, 239-245.
- Карпіловська 2002: Є.А. Карпіловська, Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ.
- Ковалик 2007: І.І. Ковалик, Семантична функція кореня в словотвірному гнізді. І. Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Упорядник та автор передмови Василь Грещук. Івано-Франківськ - Львів, 326-346.
- Ковалик 2007: І.І. Ковалик, Про семізацію і семемізацію у словотвірному гнізді кореня зелен- в українській мові. І. Ковалик, Вчення про словотвір. Вибрані праці. / Упорядник та автор передмови Василь Грещук. Івано-Франківськ - Львів, 347-357.
- Клименко 1984: Н.Ф. Клименко, Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ.
- Клименко та ін. 2008: Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ.
- Клименко 1982: Н.Ф. Клименко, Структура лексико-семантичного поля. Н.Ф. Клименко, М.М. Пещак, І.Ф. Савченко, Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ
- Кубрякова 1981: Е.С. Кубрякова, Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва
- Тихонов 1985: А.Н. Тихонов, Основные понятия русского словообразования. Словообразовательный словарь русского языка: в 2-х томах. Москва. Т.1. 18-52.

- Тихонов 2002: А.Н. Тихонов, Внутренняя форма слова в семантике лексического гнезда. S. Mengel (Hrsg.). Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik. Münster - London - Hamburg, 139-155.
- Улуханов 1977: И.С. Улуханов, Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. Москва.
- Buzássyová 1974: K. Buzássyová, Sémantická štruktúra slovenských de-
verbatív. Bratislava.
- Kurkowska 1976: H. Kurkowska, Zapożyczenia semantyczne we
współczesnej polszczyźnie. Z problemów współczesnych języków
i literatur słowiańskich. Warszawa, 99-109.
- Skarżyński 2012: M. Skarżyński, Polskie słowotwórstwo gniazdowe. J.
Sierociuk (eds.), Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace
Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Sla-
wistów. Seria 13, Poznań, 91-100.

Перелік скорочень

- АРСУН 2013: Активні ресурси сучасної української номінації. Є.А.
Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська,
Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк. Київ.
- СІС 1985: Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. Київ.
2-е вид.
- РУСИС 1999: Русско-украинский словарь иностранных слов. Ро-
сійсько-український словник іншомовних слів. Укл. Т.П. Мар-
тиняк. Харків.
- ССІС 2006: Сучасний словник іншомовних слів. Укл. О.І. Скопнен-
ко, Т.В. Цимбалюк. Київ.
- СЧС 1932: Словник чужомовних слів. І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Кали-
шевський, М. Трохименко. За ред. О. Бадана-Яворенка. Київ -
Харків.
- Д: газета «День».
- ГУ: газета «Голос України».
- КФІ: комп'ютерний фонд лексико-словотвірних інновацій в
сучасній українській мові відділу структурно-математичної
лінгвістики Інституту української мови НАН України.